

H. Florijn, *De Ledeboerianen. Een onderzoek naar de plaats, invloed en denkbeelden van hun voorgangers tot 1907* (diss. Utrecht 1991). Tweede druk, Den Hertog, Houten 1992, ISBN 90-331-0735-X, f 49,50.

Nu de emancipatie van de kringen rond het *Reformatorisch Dagblad* vrijwel voltooid is – blijkend uit de stichting van eigen scholengemeenschappen en andere attributen van een volwassen zuil, en anderzijds uit het uit de mode raken van de benaming ‘zwarte-kousen-kerken’ – ligt het voor de hand dat ook hun geschiedenis op universitair niveau bestudeerd wordt. Het onderhavige proefschrift brengt de geschiedenis van een component van deze groepering in beeld: de ledeboerianen. Hun naam stamt van L.G.C. Ledeboer (1808-1863), neef van Keetje Hooijer-Bruins die hem in haar bekende memoires retrospectief als reeds in zijn jeugd wat zonderling tekent, en die ook later door zijn eigen broer en door H.P. Scholte, gezien zijn soms bizarre gedrag, niet voor geheel compos mentis is gehouden. Dit heeft een zeker charisma niet uitgesloten: na zijn ‘uitleiding’ uit het hervormd genootschap als predikant te Benthuisen is hij mensen blijven boeien en heeft hij conventikels tot min of meer kerkelijke gemeenten omgevormd. Voorgangers in zijn geest gaven hier de toon aan, en het is dit netwerk dat de auteur met grote zorgvuldigheid in kaart brengt: alle voorgangers krijgen hun plaats, en van diegenen die schriftelijk iets nagelaten hebben wordt de bekering verhaald en de ligging (tendens van hun prediking) precies weergegeven. Dit gedeelte is het best geslaagd: de lezer voelt bij sommigen de kracht van hun authentieke mystieke ervaringen.

Tegelijk mist de lezer iets anders: een inkadering van deze mystieken in het geheel van de christelijke mystiek. ‘God het al, de mens niets’, een vaak herhaalde uitspraak, was geen monopolie van deze voorgangers. Ook elders leidde dit inzicht tot diep-religieuze ervaringen, en daar zou minstens op gewezen dienen te zijn. Beter ware nog geweest als er veel meer studie aan besteed zou zijn. Dit zou het algemeen historische inzicht in het verschijnsel ‘mystiek’ sterk bevorderd hebben, en de aanhangers van deze richting vèrgaand bevrijd hebben van het odium van ‘zwarte-kousen-hypocrisie’ dat nog steeds op hen rust. In plaats hiervan slaat de auteur een andere weg in: hij vergelijkt de behandeling van afzonderlijke leerstellingen door ledeboerianen met wat er door laat-gereformeerde predikers – door hem ‘nadere reformatoren’ genoemd – over gezegd en geschreven is, constateert hier verschillen, daar overeenkomsten en concludeert dat de ledeboerianen de negentiende-eeuwse voortzetters bij uitstek waren van de Nadere Reformatie. Deze conclusie nu ontbeert in de gegeven presentatie elke historische grondslag. Waar de auteur